1.01 Izvirni znanstveni članek UDK 323.1(436-89):373(075)

Prejeto: 29. 1. 2009

Ernst Bruckmüller
Univ.-Prof. Dr. phil., Universität Wien, Institut für Wirtschafts- und Sozialgeschichte,
Dr. Karl Lueger Ring 1, A–1010 Wien
e-pošta: ernst.bruckmuller@univie.ac.at

Habsburška in jezikovno-nacionalna identiteta. Razmišljanja o razmerju med narodno zavestjo in šolsko izobrazbo v habsburški monarhiji

IZVLEČEK

Razvoj nacionalne zavesti na osnovi jezika je bil eden najpomembnejših problemov pozne habsburške monarhije. Prispevek se ukvarja z vprašanjem, kakšno vlogo so v tem procesu odigrali šole in šolski učbeniki.

KLJUČNE BESEDE
Habsburška monarhija, šolstvo, učbeniki, zgodovina, zgodovinska zavest, patriotizem, narodna zavest

ABSTRACT

THE HABSBURG AND LANGUAGE-NATIONAL IDENTITIES. DELIBERATION ON THE RELATION BETWEEN NATIONAL AWARENESS AND FORMAL EDUCATION IN THE HABSBURG MONARCHY

The development of national awareness based on language was one of the most significant problems of the matured Habsburg monarchy. The contribution deals with the question of the role of the school and textbooks in the mentioned process.

KEY WORDS
Habsburg monarchy, schooling system, textbooks, history, historical awareness, patriotism, national awareness

* Iz nemščine prevedla mag. Irena Bruckmüller Vilfan.

Olga Janša-Zorn se je v svojih raziskavah posvečala med drugim tudi delovanju znanstvenih društev in drugih organizacij in napisala nekaj pomembnih prispevkov o tej temi. Poleg znanstvenega zgodovinopisja pa je pritegnila njeno zanimanje tudi zgodovina šolstva. Med drugim je sodelovala pri sestavljanju novih slovenskih šolskih knjig.[1] Sledeče vrstice so posvečene spominu na to ljubeznivo, izobraženo in skromno kolegico, ki nas je veliko prezgodaj zapustila.

Šolstvo in vzgoja v prid narodu

Sodobni narod je tesno povezan z "narodnim" izobraževalnim sistemom. Tako izobraževanje in vzgoja posredujeta narodnemu naraščaju tisto predstavo o veliki, četudi omejeni skupnosti, ki je bistvo modernega naroda.[2] V državah, ki so se razvile v nacionalne države, je šolska izobrazba otroke naučila ne le pravilno uporabljati standardizirani narodni jezik, temveč jim je v tem jeziku posredovala hkrati tudi tisto vsebino, ki jo označujemo s skupno oznako "narodni miti".[3] Vprašanja v zvezi s "šolstvom in narodom" so bila že večkrat predmet intenzivnih znanstvenih raziskav. Naj omenimo le avtorje kot so Eugen Weber,[4] Antoine Prost,[5] Carolyn P. Boyd,[6] Charles Jelavich,[7] Joachim von Puttkamer[8] ali pa Árpád von Klimó.[9] Na tem mestu še nekaj avtorjevih osebnih izkušenj. Avtorjevi otroci so imeli že v predšolski starosti intenzivne in tesne stike s sestričnami in bratranci v Sloveniji. Avtor ni imel vtisa, da bi se bili sami prištevali k različnim narodom. Šele s šolo so postali eni Avstrijci, drugi pa Slovenci, pri čemer seveda računanje in biologija nista bila odločilna predmeta, temveč literatura in zgodovina, oziroma natančneje – nacionalna mitologija.

V taki državi, kot je bila stara Avstrija ("Cislajtanija", o ogrski državni polovici tukaj ne bo govora),[10] je ta povezanost splošne šolske izobrazbe s posredovanjem vseh tistih vsebin, ki naj bi ustvarjale identiteto, povzročala celo vrsto problemov. Seveda je morala šola v prvi vrsti vzgajati v duhu habsburškega patriotizma. Ker pa zahodna državna polovica habsburške monarhije ni bila enotna "nacionalna" država, so tu obstajali legitimacijski liki, ki so med seboj konkurirali: na prvem mestu je bil to lik cesarja, na drugem pa že lastna dežela, npr. kraljevina Češka ali pa vojvodina Kranjska (itd.). Od predmarčne dobe dalje se je vse bolj v ospredje prebijal "miselni lik" jezikovnega naroda s svojimi zahtevami.

Pri vprašanju o odnosu med šolo in razvojem narodne identitete pa nas ne zanimajo le šolski zakoni in tozadevne uredbe, saj je bilo to področje že dodobra raziskano.[11] Nič manj pomembno ni vprašanje učil, v prvi vrsti učnih knjig. Če pustimo ob strani avtobiografska pričevanja tistih sodobnikov, ki so nam jih zapustili npr. Stefan Zweig[12] ali pa bolj humoristično napisani literarni "spomeniki", kot je bila npr. nekdaj zelo znana MEYRIAS,[13] bi dobili še bolj nazorno sliko o šolski stvarnosti z analizo letnih poročil (za gimnazije in druge višje šole so večinoma tiskani) oziroma razrednic, kjer je navedena obravnavana šolska snov. Tako bi bilo mogoče z dnevno natančnostjo rekonstruirati vsebino, ki so jo šole posredovale. Žal te analize na tem mestu ne moremo dati.

V nadaljevanju bo najprej govor o "ljudskih šolah", nato pa še o gimnazijah. Za prvo področje je avtor analiziral vrsto beril oz. "čitank", da bi ugotovil, s pomočjo katerih oseb in dogodkov so hoteli takrat otrokom privzgojiti identiteto, ki bi ne bila zgolj lokalno in regionalno obarvana. Izhodišče je bila primerjava med nemškimi in slovenskimi čitankami v okviru avstrijsko-slovenske komisije zgodovinarjev. Deli te raziskave so bili objavljeni v zborniku v čast Alfredu Ableitingerju.[14] Eden od prispevkov je bil objavljen tudi v angleščini.[15] Za gimnazije (ta del raziskave je izšel že 1998 v spominskem zborniku za Sergija Vilfana)[16] pa je bilo zastavljeno vprašanje, ali in v kolikšni meri so centralne državne oblasti posegale na področje zgodovinskih učbenikov, da bi zagotovile zaželeno usmeritev. Tukaj predstavljeni slovenski prispevek je skrajšan povzetek zgoraj navedenih tekstov.

Kot je poudarila Hannelore Burger, se je nekako od srede 19. stoletja dalje čedalje bolj uveljavljalo načelo pouka v enem samem jeziku, ki je izrinjalo zlasti na nižji stopnji dotlej veljavno načelo, ki je predvidevalo pouk v več jezikih.[17] Potrebo po pouku v enem jeziku so utemeljevali z argumenti sodobnih pedagoških dognanj, ki so bila takrat splošno uveljavljena. Poudarjanje materinega jezika kot

1 Mihelič, In memoriam, str. 229–233.
2 Anderson, Imagined Communities. Temeljne definicije v nemški izdaji str. 14–17.
3 Flacke (Hg.), *Mythen der Nationen*. – Za našo temo pomemben je zlasti uvodni prispevek Etienne François in Hagen Schulze, Das emotionale Fundament der Nationen, str. 17–32.
4 Weber, Peasants into Frenchmen.
5 Prost, Éducation, Société et politiques.
6 Boyd, Historia Patria.
7 Jelavich, South Slav nationalisms.
8 Puttkamer, Schulallltag und nationale Integration.
9 Klimó, Nation, Konfession, Geschichte.
10 O tem glej odlično študijo Puttkamer, Schulalltag.
11 Engelbrecht, Geschichte des österreichischen Bildungswesens; Burger, Sprachenrecht; Frommelt, Sprachenfrage.
12 Zweig, Die Welt von Gestern. Erinnerungen.
13 Avtor Meyeriade, Oskar Kraus, izhaja iz nemško-židovskega okolja v Pragi in uporablja literarno obliko grškega epa kot sredstvo satiričnega prikaza šolske stvarnosti. Kraus, ΜΕΥΡΙΑΣ.
14 Bruckmüller, Zur Entstehung.
15 Bruckmüller, Patriotic and National Myths.
16 Bruckmüller, Patriotismus und Geschichtsunterricht.
17 Burger, Sprachenrecht, str. 25–31.

najpomembnejšega pedagoškega sredstva pa je imelo še druge pomembne posledice. Ker so jezik po Herderju pojmovali kot izraz "duha naroda", je jezik pouka pomenil pač več kot le sredstvo sporazumevanja. Jezik je bil po mnenju nemške romantike najodličnejši izraz neke "kulture". Ta naj bi pripadala samo določeni jezikovni skupini, ki je imela po svojem prepričanju skupno poreklo. K tej kulturi je sodila – po mnenju sodobnikov – ne le literatura, temveč tudi lastna "ljudska" glasba, lastna arhitektura, lastne noše (oboje predmet nove vede "etnografije"), lastna mentaliteta in zlasti tudi lastna zgodovina. Učni jezik zato v skladu s to logiko ni mogel biti medij, ki bi ga bilo mogoče zamenjati z drugim jezikom, s katerim bi bilo mogoče posredovati enake kulturne dobrine. Nasprotno, z jezikom so se menjavale tudi same kulturne dobrine. Medtem ko naj bi se češki in slovenski otroci učili o "starih Slovanih" in njihovih odlikah, so nemškim otrokom pripovedovali o najmanj tako pomembnih odlikah "starih Germanov". V državi s tolikimi jeziki, kot je bila habsburška monarhija, je to nujno vodilo k hudim problemom, saj so z različnimi učnimi jeziki oz. literaturo pri mladih ljudeh nastajale različne kolektivne podobe.[18] Če pa so hoteli v glave mladine poleg teh podob vcepiti tudi nazore, ki bi poudarjali potrebo po enotnosti države in jo postaviti nad nastajajoče "kulture" posameznih nacij, je bilo treba ustvariti še dodatne like identifikacije.[19] Ponovno so obudili zlasti podobo dobrega cesarja. Ta stara vera v "odrešenje" od Boga postavljenega vladarja se je – čeprav oslabljena – dejansko ohranila do konca monarhije.[20]

Poleg vladarja je habsburški mit Avstrije poveličeval njeno vojsko. Zmagoslavne bitke in vojskovodje so prav tako kot imenitni vladarji igrali nadvse pomembno vlogo.[21] Habsburško avstrijska zavest pa naj ne bi bila v nasprotju s starejšimi zgodovinskimi tradicijami in miti posameznih "kraljestev in dežel". Kljub svoji konzervativnosti je bila prilagodljiva in dovzetna za spremembe. Tako so v "Oesterreichischer Plutarh" Josepha von Hormayrja poleg habsburških vladarjev nanizani tudi (Habsburžanom zvesti) junaki češke in ogrske zgodovine.[22] Libuša in Karla IV. (ki je bil dejansko tast Habsburžana – Rudolfa IV.) so npr. kot osrednji osebnosti mlade češke mitologije brez nadaljnjega integrirali tudi v habsburški mit Avstrije. Posredovanje zgodovine je bilo zato izredno pomembno, čeprav hkrati kočljivo področje.

Kolektivne podobe o zgodovini, deželi in ljudeh v izbranih šolskih knjigah

Kaj so se učili o zgodovini, deželi in ljudeh v ljudski šoli? Učno vsebino lahko ugotovimo na podlagi šolskih knjig. Avtorji knjig prihajajo (podobno kot danes) praviloma iz prakse, torej iz vrst učiteljstva. Založbe so knjige predložile prosvetnemu ministrstvu, kjer so jih aprobacijske komisije ocenile, jih odobrile oziroma zavrnile. Uradniki so praviloma upoštevali mnenje komisije.

Kot primer naj služi čitanka za ljudske šole z nemškim učnim jezikom v osmih delih, ki so jo pripravili Georg Ullrich, W. Ernst oz. J. Vogl in Franz Branky.[23] Ta čitanka je bila zelo razširjena. Od tretjega dela dalje (tretji razred) je opazna določena razdelitev po temah. V vsaki knjigi je več poglavij: v prvem so zgodbe, pravljice, basni, uganke, pesmi in pregovori; drugo je posvečeno prirodoslovju in nauku o naravi; tretje je namenjeno domoznanstvu oz. pozneje avstro-ogrski monarhiji, v četrtem so objavljene zgodbe iz zgodovine. Poskuse obeleževanja, ki nas tukaj zanimajo, bi še najprej pričakovali v tretjem in četrtem poglavju. "Zgodbe iz zgodovine", ki zavzemajo približno šestino celotnega tretjega dela,[24] pripovedujejo o Krezu in Solonu, o Krezu in Kiru ter o mladih letih Aleksandra Velikega. Nato sledijo zgodbe o Leopoldu I., (prvi t. im. "Babenberžan" v avstrijski marki), o ustanovitvi Klosterneuburga, zgodba o gradovih in vitezih, tri zgodbe o Rudolfu Habsburškem,[25] nadalje zgodba o enem njegovih sinov, cesarju Maksimilijanu I. v Martinovi steni pri Innsbrucku, Marija Terezija v kadetnici (v pogovoru z nekim dalmatinskim kadetom), Thugutu (kako je kasnejši minister prišel do svojega imena?!), štiri zgodbe o cesarju Jožefu II., zgodbe o patriotizmu v napoleonskih vojnah, o pogrebu reveža (in o dobrem cesarju Francu, ki ga je

18 Pri nemščini je moralo to nujno voditi k močni identifikaciji z dosežki nemške literature v Nemčiji. Da bi preprečili eventualno nastalo identifikacijo z Nemčijo, ki bi morda ne bila več zaželjena, so predvideli v 8. razredu gimnazije (maturitetni razred) kot zaključek literarne zgodovine pregled "uspehov literarnega življenja v Avstriji od jožefinizma dalje, s posebnim poudarkom na Grillparzerju." Nekaj profesorjev nemščine je v svoji vlogi zahtevalo izčrpno obravnavanje Lenaua in Anastasiusa Grüna. Prim. ÖStA, AVA, Unterricht, Fasz. 1607, 23086/1887.

19 O ustvarjanju patriotizma z javnimi slovesnostmi prim. Unowsky, Creating Patriotism. O pomenu vojske za ustvarjanje občutka pripadnosti k monarhiji prim. Cole, Vom Glanz der Montur.

20 Urbanitsch, Pluralist Myth and National Realities, str. 101–14; Heer, Kampf, 323 sl.

21 Cole, Vom Glanz der Montur. Čitanke in zlasti poljudna zgodovinska literatura je polna hvalospevov v čast velikim vladarjem in vojskovodjem. Prim. Bruckmüller, Österreich – "An Ehren und an Siegen reich", str. 269–294.

22 Hormayr, Österreichischer Plutarch, 2 Bde., 1854–57.

23 Gl. seznam virov in literature na koncu članka. Šesti del mi ni bil dosegljiv. Na tem mestu se prisrčno zahvaljujem obema sodelavcema pri založbi öbv&hpt, mag. Wilbirg Stöger in Erich Pehm, da sta mi omogočila uporabo hišnega arhiva.

24 Ullrich – Vogl – Branky, Lesebuch 3. Theil, str. 111–135.

25 Njegov izredni pomen za habsburško-avstrijsko simboliko je bil s tem ponovno poudarjen, prim. Bruckmüller, Österreich. "An Ehren und an Siegen reich", str. 269–273 sl.

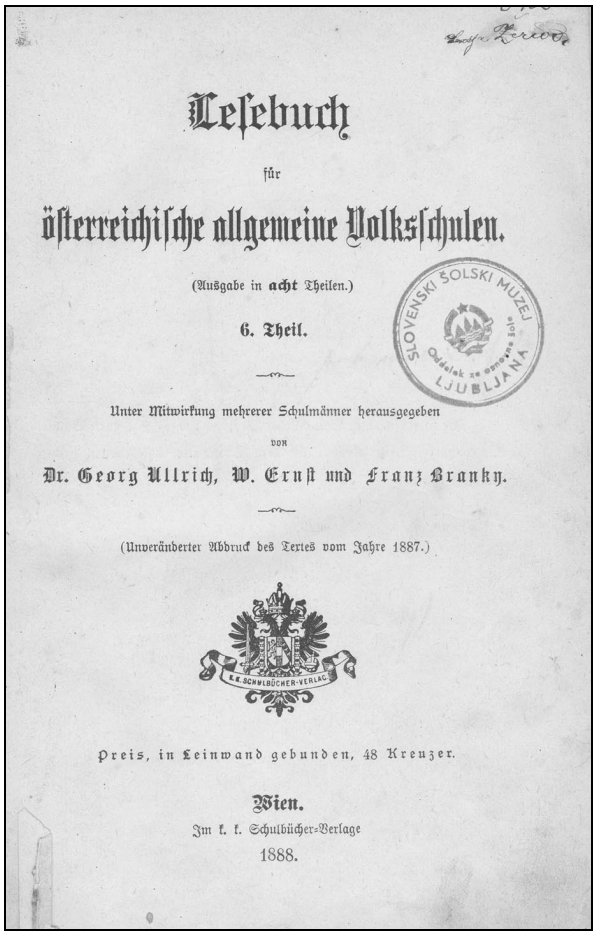
Lesebuch
für
österreichische allgemeine Volksschulen.
(Ausgabe in acht Theilen.)
6. Theil.
Unter Mitwirkung mehrerer Schulmänner herausgegeben
von
Dr. Georg Ullrich, W. Ernst und Franz Branky.
(Unveränderter Abdruck des Textes vom Jahre 1887.)
K.K. SCHULBÜCHER-VERLAG
Preis, in Leinwand gebunden, 48 Kreuzer.
Wien.
Im k. k. Schulbücher-Verlage
1888.
SLOVENSKI ŠOLSKI MUZEJ
Oddelek za osnovne šole
LJUBLJANA

Georg Ullrich, J. Vogl, Franz Branky: Lesebuch für österreichische allgemeine Volksschulen (Ausgabe in acht Theilen), 6. Theil. Wien 1888. (Slovenski šolski muzej, Ljubljana (SŠM), knjižnica, sign. 1083).[26]

pri pogrebu spremljal), na koncu pa nastopi še cesar Franc Jožef kot njegov vnuk. Na koncu vsake knjige – tako kot sploh vsake čitanke – je bila natisnjena cesarska himna.

To so bili učbeniki, ki so bili namenjeni osem do devetletnim otrokom. Četrti del za devet do desetletne pa je dajal že dokaj natančne informacije o deželah avstro-ogrske monarhije (str. 116–142). Četrto poglavje te knjige pa prinaša "podobe iz avstrijske zgodovine" (143 sl.). Najprej je govor o pra-zgodovini, nato o Atili, Severinu in Odoakru, o tem, kako je sv. Rupert ustanovil Salzburg, o Karlu Velikem in Avarih, o avstrijskem grbu in o Rihardu Levjesrčnem. Rudolf Habsburški nastopi v treh zgodbah, nato sledijo pomembnejši Habsburžani poznega srednjega veka. Nagrobnik cesarja Maksimilijana, bitka pri Mohaču, prvo turško obleganje Dunaja, Nikola Zrinjski (in obramba Sigeta 1566), drugo obleganje Dunaja, ponovna osvojitev Budima 1687, princ Evgen, Marija Terezija (v dveh zgodbah), Jožef II., nadvojvoda Karl, župnik iz Ulrichskirchna (ki je na bojišču Aspern srečal anonimno žalujočega cesarja), Andreas Hofer, cesar Franc itd. pa so nadaljnje teme zgodovinskih zgodb.

S petim zvezkom se pojavijo tudi geografske podobe. Zgodovinski del knjige seznanja otroke s pripovedjo o Troji, o Leonidu, o Sokratu in enookem Horaciju (Horatius Cocles), o značaju in šegah starih Germanov, o Hermannu Herusku, o starih Slovanih, o Libuši in Přemislu, Svatopolku, o Ogrih ter o Štefanu, ogrskem svetem kralju (večini današnjih maturantov ta imena verjetno ne povedo prav veliko). Kot predstavniki svetega rimskega cesarstva nastopajo npr. kralj Henrik "Vogelsteller" ali pa Oton Veliki. Rudolf in Otokar ne smeta manjkati, prav tako pa tudi ne zadnja ježa kralja Rudolfa k svojemu zadnjemu počivališču v Speyer. V učbeniku pohvalno ocenjujejo odkritje smodnika in tiska z gibljivimi črkami kot dva osrednja dosežka civilizacije. In (ponovno) se počasti spomin na cesarja Maksimilijana. Albrecht Dürer je prav tako predmet obravnave kot tridesetletna vojna, bitka pri Kolinu, cesar Jožef II., Josef Speckbacher, Hoferjeva smrt v Mantovi, Napoleon v Rusiji, usoda Francozov v Rusiji, bitka narodov pri Leipzigu, cesar Franc in Radetzky.

Sedmi zvezek vsebinsko ni več tematsko razčlenjen, je pa sestavljen pretežno kronološko in zajema čas od antike do sodobnosti. Vsebuje številne pesmi, mdr. Buergerja, Chamissa, Koernerja, Hoffmanna von Fallersleben, Uhlanda, Rueckerta, Schillerja, Goetheja in Grillparzerja. Vmes so številne zgodbe z zgodovinsko in drugo poučno vsebino, kot npr. o začetku gojenja krompirja v Avstriji ali o poljedelstvu in rudarstvu na Koroškem. Vmes se omenjajo cesar Maksimilijan, Wallenstein, Franz Schubert in Goethejev "Erlkönig", Beethovnov pogreb ipd. Učence torej še naprej obširno seznanjajo z zgodovino in s kulturnim življenjem Avstrije, hkrati pa tudi z literarnimi dosežki nemškega slovstva od weimarske klasike dalje (seveda pa ne z novejšo literaturo). Očitno učencem še niso hoteli nuditi literature "nemške-kulturne" usmeritve. To so predstavili šele, ko so domnevali, da se je domovinska, habsburško-avstrijska opredeljenost že kolikor toliko utrdila.

Zadnji, osmi del se začne z znano Schenkendorfejovo pesnitvijo "Muttersprache" ("Muttersprache, Mutterlaut..."), ki na zelo čustven način opeva opredelitev za materinščino, in hkrati opisuje neprijetne občutke pri razmišljanju in govorjenju v drugih jezikih. Toda te nemško-kulturne motive so redno dopolnjevali z avstrijskimi. Tako so npr. objavili besedilo Heinricha von Zeißberga (1833–

26 Na željo urednika je likovne priloge k članku pripravil dr. Branko Šuštar iz Slovenskega šolskega muzeja v Ljubljani s sodelovanjem Mateje Ribarič (SŠM) in Branke Ujaković (Hrvatski školski muzej, Zagreb).

4. razred ljudske šole Globoko, 1914. (ŠŠM, fototeka)

1899) o kulturi babenberške dobe, ali pa Franza von Kronesa (1835–1902) o zgodovini družbene ureditve preteklih časov (na podlagi dejansko zelo zanimivih oblačilnih redov!). Knjiga se začenja uvodoma z zelo kratko obnovo pesmi o Nibelungih, nadaljuje z modernim prevodom dveh pesmi Waltherja von der Vogelweideja, prikaže krščansko srednjeveško arhitekturo, govori o mojstrih pevcih (Meistersinger) in o vojakih princa Evgena, o dolini Wachau, Jožefu Resslu[27] in Nikolausu Lenauu. Kot vzgojni cilj je mogoče prepoznati neke vrste "nemško-avstrijsko" čutenje in mišljenje, osredotočeno na habsburško državo in zlasti na dinastijo, pa tudi na njene (nemško govoreče) osrednje pokrajine in osebnosti. Pri literaturi se čuti prizadevanje, da bi prikazali več primerov iz nemškega cesarstva in opozorili na obstoječo kulturno povezanost s to državo – čeprav je kljub vsemu niso hoteli prav preveč poudarjati.

Iz povedanega lahko približno sklepamo, kakšno je bilo poznavanje zgodovine (in literature) pri tistih ljudeh, ki niso mogli obiskovati višjih in visokih šol. Otrokom so posredovali presenetljivo obsežno in ne le enostransko znanje. Tudi dejanski uspeh je bil temu primeren: leta 1895 rojena avtorjeva stari mati je do svoje smrti poznala imena kronovin habsburške monarhije. Seveda so bili Avstrija in Habsburžani v ospredju, toda otroci so izvedeli tudi marsikaj o osebah iz antike itd. V "nemško-avstrijskem" izobraževalnem kanonu je bil poudarek sicer na nemško-avstrijskih območjih, toda učence so učili tudi o nenemških predelih monarhije in zlasti o njihovih junakih, ki so bili Habsburžanom zvesti ali sicer z njimi povezani.

Čitanke v nenemških jezikih so bile zasnovane enako. V vseh se od tretjega razreda naprej pojavljajo teme iz zemljepisa in zgodovine. Čeških in italijanskih čitank ne bomo obravnavali. Posvetili se bomo slovenskim. Čitanka za tretji razred[28] v poglavju o zemljepisu in domoznanstvu opisuje najprej "materino deželo"[29] – to je deželo, v kateri smo "mi" rojeni. Za Kranjce je bila to dežela Kranjska, za Korošce Koroška itd. Vse te dežele so deli avstrijske države. V tej veliki državi živijo poleg Slovencev še mnogi drugi narodi, ki govorijo različne jezike in imajo različne navade in običaje. Vsi pa živijo združeni pod očetovsko vladavino "našega" vzvišenega cesarja. Avstrija je zato naša domovina.[30] Pol generacije pozneje je izšlo novo berilo za tretji razred.[31] To vsebuje v Sloveniji dobro poznano zgodbo o Martinu Krpanu, o nadvse močnem tihotapcu soli s Krasa, ki je neprestano prihajal v spor z deželnoknežjimi kontrolnimi organi. Toda nekega dne je rešil cesarja, ki je s svojo kočijo obtičal v snežnem zametu. Pozneje so ga poklicali na Dunaj, da bi mesto rešil zoprnega Brdavsa, ki je drugega za

27 Bruckmüller, Josef Ressel.

28 Berilo za tretji razred (Na Dunaju 1879).
29 Prav tam, str. 217.
30 Avstrija je tedaj naša občna domovina, Berilo 1879, str. 218
31 Tretje berilo za občne ljudske šole. Pregledana izdaja (Na Dunaju 1895, ponatis 1896).

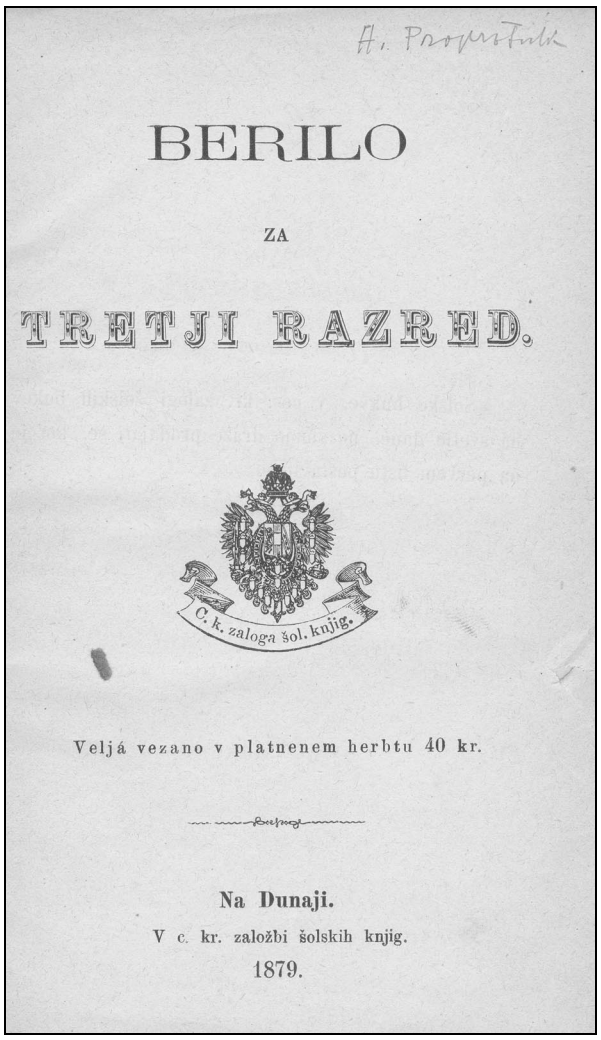
A. Praprotnik

BERILO

ZA

TRETJI RAZRED.

C. k. zaloga šol. knjig.

Veljá vezano v platnenem herbtu 40 kr.

Na Dunaji.

V c. kr. založbi šolskih knjig.

1879.

[Andrej Praprotnik]: Berilo za tretji razred, Na Dunaju 1879. (SŠM, knjižnica, sign. 218)

drugim pokončal številne cesarjeve viteze. Po zmagi nad tem tipom in (morda še bolj pomembno) intrigami na cesarskem dvoru, se je vrnil v domače kraje s cesarskim patentom, ki mu je dovoljeval trgovanje s soljo. – To je tista vedno lepa zgodba o zmagi province nad prestolnico, o zmagi "malega" nad "velikim".[32] Več pesmi opeva domovino ("Domovina", pesnika A. Praprotnika) in Avstrijo, "Avstrija".[33] Naštevanje prebivalcev Avstro-Ogrske se začne s Slovani (19 milijonov), sledijo Nemci (10,5 milijonov), Romani (3 milijoni) in Madžari (7,5 milijonov). V zadnjem delu pa "vzcvete" mit o veliki slovanski družini (zadrugi) v najbolj pristni obliki: Slovani so živeli v zadrugah, ki so obsegale vse sorodstvo. Zadruga je razpolagala s celotnim premoženjem, "vsak je delal za vse, vsi za vsakega".[34] Več zadrug pa se je združilo v županije.

V berilu pa se pojavljajo tudi znane teme: Karl Veliki in Avari, Madžari, kralj Štefan, Babenberžani, Rudolf in Otokar, bitka na Moravskem polju itd.[35] Kljub dokaj "avstrijsko" naravnanem učbeniku pa naletimo na nekaj tematskih posebnosti, kot so npr. Celjski grofje in tabori (utrjene cerkve v času Turkov).[36] Ostale teme (od uvedbe smodnika do Guttenberga, Kolumb, Mohač, od Turkov pred Dunajem do princa Evgena in Marije Terezije) ustrezajo temu, kar smo opredelili kot neke vrste avstrijski zgodovinski kanon.

Iz istega časa je tudi berilo za četrte razrede (1893).[37] To berilo je v določenem pogledu neobičajno, saj vsebuje posebno poglavje o človeku in čl-

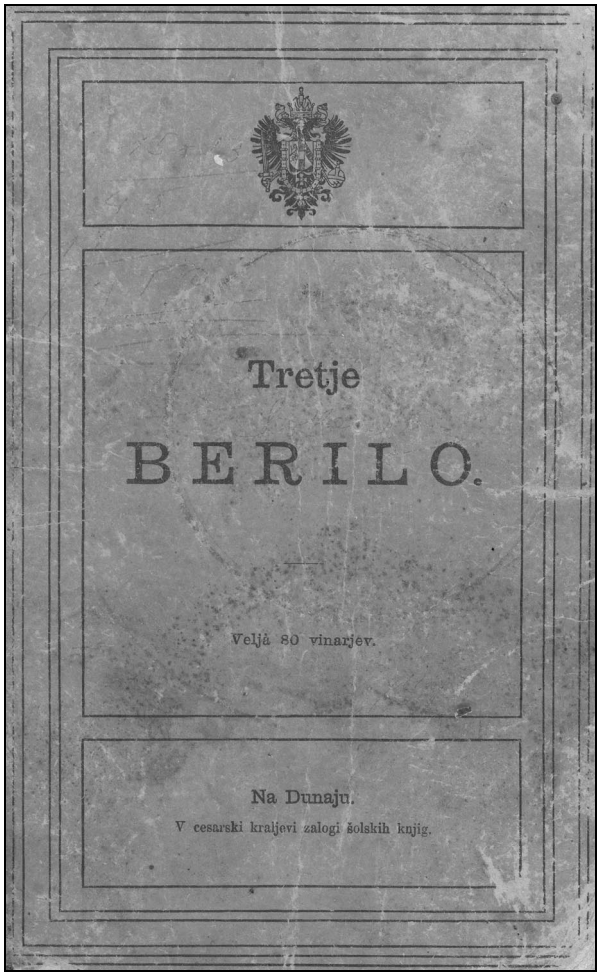
Tretje

BERILO.

Veljá 80 vinarjev.

Na Dunaju.

V cesarski kraljevi zalogi šolskih knjig.

Tretje berilo. Na Dunaju 1896. (platnice, SŠM, knjižnica, sign. 33835)

32 Prav tam, str. 37–41. Ilustrirane knjižne izdaje te pripovedke Frana Levstika so v slovenskih knjigarnah vedno v prodaji.
33 Prav tam, str. 56 in 58. – Tudi Avstrija je lahko domovina – v neki pesmi (96 sl.) je govora mdr. o "domovini Avstriji".
34 Tretje berilo, 1895, str. 201 sl. ([...] "vsak je delal za vse, vsi za vsacega").
35 Tretje berilo, 1895, 7, str. 204 sl.
36 Tretje berilo, 1895, str. 219 sl. ("Celjski Grofje") in 222 sl. ("Tabori v turških časih").
37 Končnik, Četrto berilo.

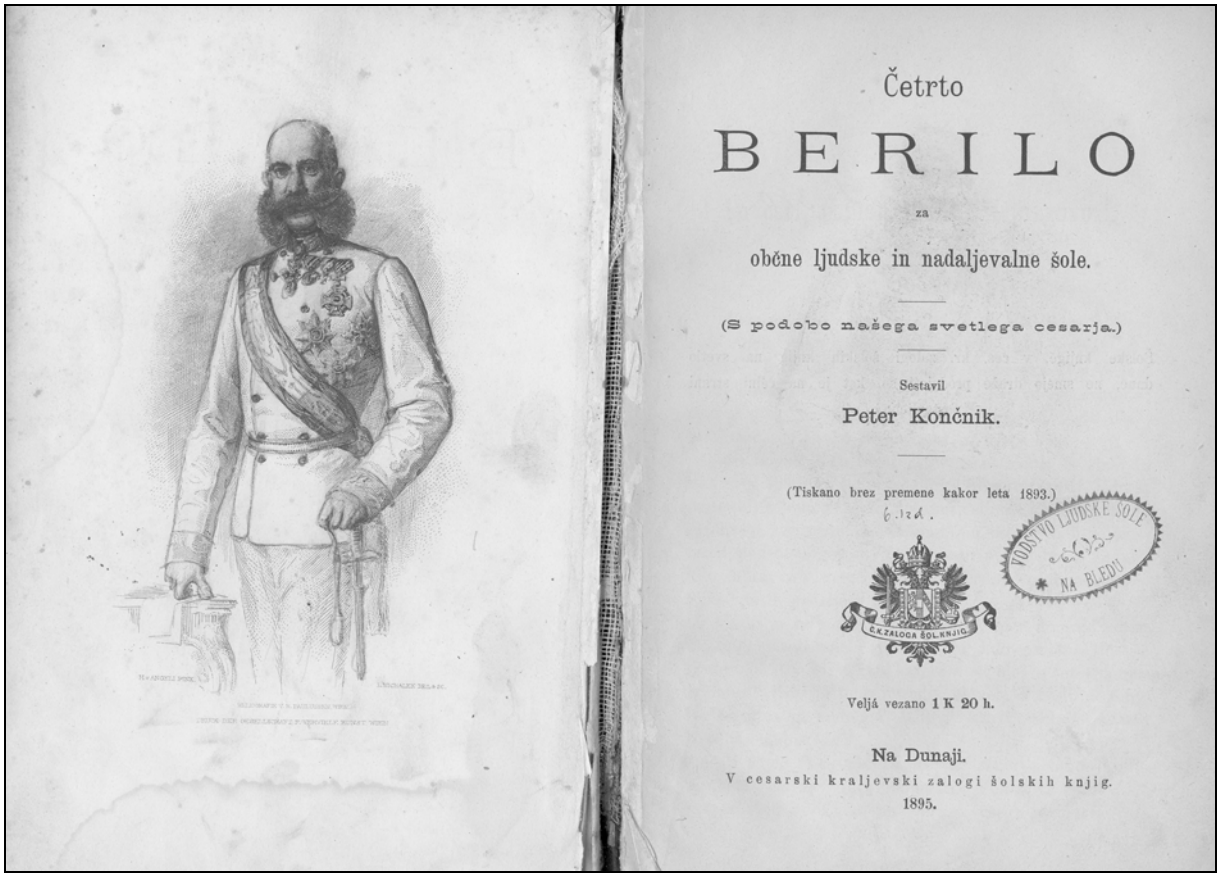
Četrto
BERILO
za
občne ljudske in nadaljevalne šole.
(S podobo našega svetlega cesarja.)
Sestavil
Peter Končnik.
(Tiskano brez premene kakor leta 1893.)
C.K. ZALOGA ŠOL. KNJIG.
VODSTVO LJUDSKE ŠOLE NA BLEDU
Veljá vezano 1 K 20 h.
Na Dunaji.
V cesarski kraljevski zalogi šolskih knjig.
1895.

Peter Končnik: Četrto berilo za občne ljudske in nadaljevalne šole. Na Dunaji 1895. (naslovna stran in cesarjeva podoba, SŠM, knjižnica, sign. 380)

veški družbi, v katerem je npr. govor tudi o splošnih pravicah avstrijskih državljanov (po državnem zakonu o pravicah državljanov iz leta 1867).[38] Na začetku poglavja "Iz zgodovine" hvali avtor avstrijsko zgodovino – več simpatij ima za Zrinjskega kot za Temistokla, prav tako za nadvojvodo Karla kot za Scipiona oziroma za Rudolfa Habsburškega kot za Aleksandra Velikega.[39] Tu se pojavi (prvič za slovensko mladino?) tudi vse do danes zelo živi mit o škofu Martinu Slomšku, ki je leta 1859 prenesel sedež lavantinske škofije iz St. Andraža (St. Andrae) na Koroškem v Maribor.[40] Splošno avstrijske teme pa so bile Tegetthoff, Franc Jožef, avstrijska vojska.

Če s tem učbenikom primerjamo deset let mlajše berilo,[41] srečamo v njem zelo močni lokalni oz. regionalni (bolje rečeno nacionalni) patriotizem, ki zadeva vse slovensko naselitveno območje, tako npr. pri opisu Bleda, Ljubljane, Maribora, Savinjske doline itd. "Domovino Slovencev" s svojimi 22.000 km^2 označuje kot posebni biser v kroni habsburških vladarjev. V tej domovini živi in dela verno ljudstvo Slovencev.[42] V zgodovinskem delu knjige nastopajo poleg babenberških in habsburških junakov zlasti stari Slovani – simpatični, močni in veliki ljudje. Bili so dobri, odkritosrčni in niso poznali zahrbtnosti. Ljubili so svobodo, kar je vodilo h kaosu in neslogi. Zato so bojeviti sosedi pogosto zlahka dobili oblast nad njimi. Ta opis, ki se zelo ujema z znanimi Herderjevimi slikami, je torej tudi v avstrijskih šolskih knjigah služil kot razlaga za določene predstave o Slovanih, ki z nekaterimi odstopanji živijo še danes. K nacionalnim mitom Sloven-

38 Končnik, Četrto berilo, str. 246 sl.
39 Končnik, Četrto berilo, str. 258 (pod naslovom "Imenitnost domače zgodovine").
40 "Leta 1859. je prestavil sedež lavantinske škofije iz sv. Andraža na Koroškem v Maribor". Prim. Končnik, Četrto berilo, str. 292. – Ta do danes v Sloveniji običajna formulacija velikopotezno spregleda, da je bilo za tako dejanje potrebno dovoljenje Svetega sedeža, avstrijske vlade in salzburškega nadškofa. Po konkordatu iz leta 1855 je o spremembah v škofijah odločal Sveti sedež "proprio iure", seveda v soglasju z vlado. Prim. Vilfan, Območja okrožij in Lavantinske škofije, str. 44–54.
41 Schreiner – Hubad, Čitanka za obče ljudske šole. III. del (za 4. in 5. razred) (Wien 1904).
42 S tem so izrazili zahtevo po lastnem slovenskem teritoriju (ki je bil malenkostno večji kot današnja suverena republika Slovenija, ki meri nekaj več kot 20.000 km^2), ki mu je avstrijska država vedno oporekala.

cev sodita tudi Ciril in Metod in pa znani obred ustoličevanja koroških vojvod. Iz regionalne (notranjeavstrijske) zgodovine se omenja velik podor z Dobrača na Koroškem in potres v 14. stoletju, govor pa je tudi o Goriških in Celjskih grofih ter o Turkih na slovenskem območju v 15. stoletju.

Četrti del te slovenske čitanke je izšel leta 1909.[43] Tukaj zbode v oči večja pozornost do neslovenskih južnih Slovanov. Od evropskih ljudstev je poudarek zlasti na Slovanih, Moskvi pa je namenjeno posebno kratko poglavje. Ko preide avtor k Hrvatom, uvodoma pripomni: "Pojdimo malo med svoje brate Hrvate![44]". V zgodovinskih zgodbah pa se poleg znanih Habsburžanov pojavijo nove teme. To je npr. boj za staro pravdo, torej slovenski kmečki upori povezan z likom hrvaškega kmečkega voditelja iz leta 1573 Matijem Gubcem. Junaki iz Naborjeta in Predela so zdaj "hrvaški" junaki; najbrž se prvič v tovrstni knjigi obuja spomin na Napoleonove Ilirske province. In slednjič se združi (nova?) slovenska samozavest s tradicionalnim avstrijskim patriotizmom pri poudarjanju zaslug 17. pehotnega polka (Kranjski polk, v katerem so bili skoraj izključno Slovenci) pri okupaciji Bosne leta 1878. Seveda se knjiga sklene – s cesarjem Francem Jožefom in cesarsko himno.

Šolska izobrazba je vodila k "višji kulturi" – zlasti k nacionalni literaturi. Pri nemščini so se otroci učili brati in ceniti Schillerja in Goetheja (in morda tudi Grillparzerja), pri slovenščini so se učili pesmi Valentina Vodnika in Franceta Prešerna. Tako je bila predstava otrok o svetu vsekakor večstransko opredeljena. Pouk zgodovine in "domoznanstva" naj bi te predstave, ki so same po sebi ločevale, s poudarkom na antiki, srednjem veku in zgodovini habsburške države spet relativiziral.

Pri "[...] čitankah [...] je opazen premik od versko-vzgojnih k patriotskim temam. Večji postaja tudi delež slovenskega nacionalnega patriotizma, čeprav bolj pri izbiri tem kot v samem načinu predstavitve. Stari Slovani igrajo tu dokaj pomembno vlogo. Avstrijski patriotizem ima dva vidika, državnopravnega (Avstrija) in dinastičnega (Habsburg). Državnopravni (npr. skupna domovina) vidik se v naših šolskih knjigah umika v ozadje, čedalje bolj ga nadomešča dinastični, pri čemer predstavlja dinastijo v vedno večji meri sam Franc Jožef."[45] Slovenski pravni zgodovinar Sergij Vilfan je z vso previdnostjo domneval, da je bila taka (ali podobna) kolektivna zavest številnih takratnih Slovencev: "V kolikor lahko sklepam iz izjav starejših ljudi v času med obema vojnama pa tudi pozneje, je taka opredelitvena zavest odgovarjala povprečnemu državljanu. Če so postali nostalgični, so govorili o Francu Jožefu, ne o Avstrijski državi."

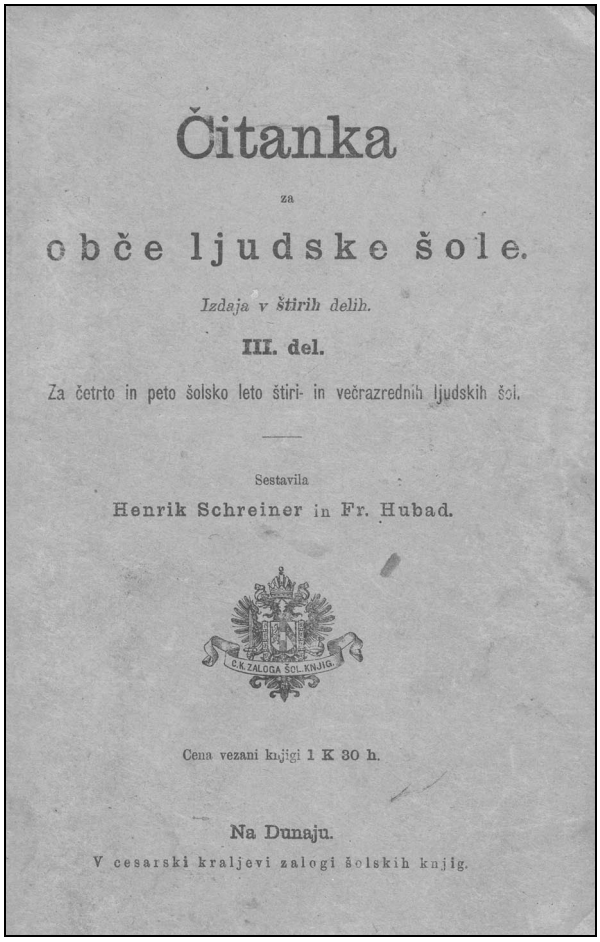
Čitanka
za
obče ljudske šole.
Izdaja v štirih delih.
III. del.
Za četrto in peto šolsko leto štiri- in večrazrednih ljudskih šol.
Sestavila
Henrik Schreiner in Fr. Hubad.
C.K. ZALOGA ŠOL. KNJIG.
Cena vezani knjigi 1 K 30 h.
Na Dunaju.
V cesarski kraljevi zalogi šolskih knjig.

Henrik Schreiner – Fr. Hubad: Čitanka za obče ljudske šole. III. del. Za četrto in peto šolsko leto štiri- in večrazrednih ljudskih šol. Na Dunaju 1907. Tiskana brez premene kakor leta 1904. (SŠM, knjižnica, sign. 387)

V osnovnih (ljudskih) šolah so torej hoteli otrokom posredovati določeni deželni in splošnodržavni patriotizem ("Avstrija"), hkrati pa tudi jasno identifikacijo z lastno jezikovno skupino, s "svojo" nacijo. Pri tem igrajo nacionalni miti, ki jih srečujemo deloma še danes pomembno vlogo. Kot liki habsburško-avstrijskega mita nastopajo vedno znova Babenberžani (kot ustanovitelji dežele Avstrije, po kateri se imenuje država), vsekakor Rudolf Habsburški (kot ustanovitelj dinastije), zelo pogosto Maksimilijan I., turške vojne (vedno znova Siget!), slednjič Marija Terezija, Jožef II., napoleonske vojne, dobri cesar Franc. V teh likih in dogodkih razpoznamo neke vrste "avstrijski kanon", ki ga bolj ali manj izdelanega zasledimo v šolskih knjigah vseh jezikov monarhije. Jezikovno nacionalne teme čeških in slovenskih šolskih knjig so jasno začrtane. V čedalje

43 Schreiner, Čitanka za obče ljudske šole. IV. del (Na Dunaju 1909).
44 "Pojdimo malo med svoje brate Hrvate!" Schreiner, Čitanka, IV. del, str. 121 sl.
45 Sergij Vilfan, Predavanje, rokopis.

večji meri sodi sem občudovanje starih Slovanov in njihove miroljubne "socialistične" kulture, sledijo veliki liki iz češke zgodovine zgodnjega in srednjega veka itd. Pri Slovencih se poleg starih Slovanov pojavljajo: slovanska apostola Ciril in Metod, nadalje lokalni plemiški rodovi, katerim je vseavstrijska zgodovina posvečala malo pozornosti (Goriški oz. Celjski grofje), lokalni pripovedni liki (Martin Krpan), in slednjič posebni, geografsko bližji dogodki iz turških vojn. V mlajših knjigah prihaja zelo jasno do izraza (nova?) zavest sorodnosti z drugimi južni Slovani. In slednjič se je tudi mit o Slomšku izkazal kot zelo daljnoviden, saj je papež Janez Pavel II. Slomška razglasil za blaženega.

Srednje šole

Ker je bilo to poglavje že objavljeno, tukaj le na kratko. V revolucionarnem letu 1848 so se odgovorni zavedli pomena "zgodovine" pri posredovanju kolektivnih podob, ki bi utegnile služiti skupni identiteti in pripravljenosti za sodelovanje. Joseph Alexander Freiherr von Helfert (1820–1910), državni podsekretar za reformo šolstva, je leta 1853 zahteval, da se "narodna zgodovina" obravnava kot skupna zgodovina vse avstrijske monarhije.[46] Nova organizacija srednjih šol je po njegovem mnenju zgodovino prvič bolj sistematično vključila v pouk. Tudi znanstvena dejavnost naj bi se po ustanovitvi akademije znanosti (1847) razživela in kazalo je, da se bo hitro razvijala naprej. V to smer naj bi vodil tudi leta 1854 ustanovljeni Inštitut za zgodovinsko raziskovanje (Institut für Geschichtsforschung). Da se bo ta inštitut z odličnim poznavalcem virov Theodorjem Sicklom na čelu hitro odmaknil od avstrijske zgodovine in se posvetil zgodovini nemškega rimskega cesarstva (in z njim povezani izdaji listin), najbrž ni bil Helfertov namen.[47] Vsekakor je bila zgodovina "domovine" odslej – vse do konca monarhije – pomembna sestavina gimnazijske izobrazbe:

Zemljepisni in zgodovinski pouk je imel poleg prevladujoče antike še drugo težišče, namreč zgodovino in domoznanstvo habsburške monarhije. S tem naj bi se poudarila oz. krepila čustvena vez do države.

V avstrijskih gimnazijah posredovani patriotizem je bil usmerjen na vso monarhijo, ne le na "cislajtansko" državno polovico. Tako je ostalo tudi po pogodbi leta 1867.

Pojem "domovina" ("Vaterland") je bil pridržan le monarhiji, "posebna domovina" ("spezielles Vaterland") iz leta 1849 je pozneje postala "domača dežela" oz. "kronovina" ("Heimatland" oz. "Kronland").

Poudarjanje določenih časovnih obdobij ("junaški časi") in oseb je postalo sčasoma še bolj očitno in – kot kaže – tudi bolj obvezno. Tako naj bi nastal neke vrste habsburško-avstrijski "kanon", kar se odraža tudi v izbiri besed ("dogmatično zagotovljeno" znanje o določenih osebnostih).

Poleg avstrijske stopi v ospredje nemška zgodovina, zlasti srednjega veka pa tudi kasnejših obdobij. To kaže na nemško usmerjenost vodilnih nemško-avstrijskih kulturnih krogov.[48]

Učbeniki za zgodovino na gimnazijah

Klasični učbenik zgodovine na avstrijskih gimnazijah je postal "Gindely". "Učbenik splošne zgodovine" ("Lehrbuch der allgemeinen Geschichte") Antona Gindelyja je izšel v številnih verzijah (za gimnazije, realke, trgovske šole itd.) in je bil preveden v številne jezike habsburške monarhije.[49] Gindely je pisal zgoščeno in neemocionalno ter brez patetičnih okraskov. V takratnem svetu, ki je bil v čedalje večji meri podvržen identifikacijskim prisilam, je bil Gindely izjema. Po očetu je bil (nemško) madžarskega, po materi pa češkega porekla, sam pa je kot zavedni dvojezični (tudi večjezični) Čeh in Avstrijec stal med Nemci in Čehi; zavestno se ni hotel opredeliti za nobeno stran.[50] Njegov avstrijski patriotizem nikakor ni bil glasen, po njegovem prepričanju naj bi zgodovina kot znanost služila izključno resnici. Tako naj bi smisel avstrijske države prišel najbolj do izraza. V svojih knjigah se je zato izogibal patriotičnemu zanosu pa tudi priljubljenim prikazom legendarnih, toda čustvenih dogodkov.[51] Pri poznejših avtorjih je bilo to drugače. Franz Martin Mayer je kot izdajatelj 10. naklade istega Gindelyjevega dela (Dunaj 1900) legendo o srečanju grofa Rudolfa z duhovnikom bolj na široko opisal, pa tudi v jezikovnem oziru pokazal več (patriotične) čustvenosti.[52]

Knjige oz. rokopise, ki so jih založbe predložile ministrstvu za uk in bogočastje, so ocenjevale (tako kot tudi danes) osebe iz prakse pa tudi znanstveniki, in to ne le pri prvi izdaji, temveč tudi pri ponatisih

46 Helfert, Über Nationalgeschichte. O Helfertu kot osebi – živel je od 1820 do 1910 – prim. Pisecky, Helfert als Politiker und Historiker; Koller, Die Haltung des Frh. Josef Alexander von Helfert.

47 Lhotsky, Geschichte (MIÖG Erg. Bd. 17), Graz-Köln 1954.

48 O tem Bruckmueller, Nation Österreich, zlasti str. 286 sl.

49 Gl. seznam virov in literature na koncu članka.

50 O Gindely prim. Hamann, Anton Gindely, str. 27–38.

51 Tako pri Gindelyju ne najdemo sicer zelo priljubljene epizode, ko Rudolf Habsburški sreča duhovnika; prim. Bruckmüller, Österreich – "An Ehren und an Siegen reich", str. 275.

52 Primeri prikaza Rudolfa Habsburškega pri Bruckmüller, Österreich, str. 273 sl.

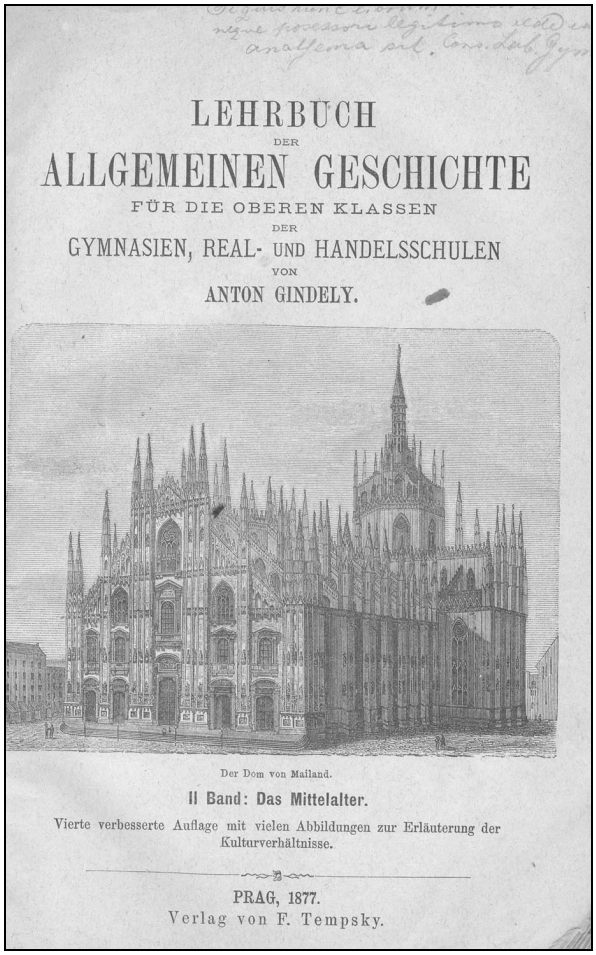
LEHRBUCH
DER
ALLGEMEINEN GESCHICHTE
FÜR DIE OBEREN KLASSEN
DER
GYMNASIEN, REAL- UND HANDELSSCHULEN
VON
ANTON GINDELY.

Der Dom von Mailand.

II Band: Das Mittelalter.

Vierte verbesserte Auflage mit vielen Abbildungen zur Erläuterung der Kulturverhältnisse.

PRAG, 1877.
Verlag von F. Tempsky.

Anton Gindely: Lehrbuch der allgemeinen Geschichte für die oberen Klassen der Gymnasien, Real- und Handelsschulen, 2. Bd.: Das Mittelalter, Prag[4] 1877. (SŠM, knjižnica, sign. 30740)

učbenikov že znanih avtorjev. Te ocene so se v velikem številu ohranile vse do danes.[53] Med avtorji ocen s področja zgodovinskih ved srečujemo znana imena kot so Oswald Redlich, Emil von Ottenthal, Alfons Dopsch, Adolf Bachmann, Johann Loserth i.dr.

Za našo temo so kritične oz. negativne ocene posebej zanimive. Dober primer je ocena slovenskega zgodovinarja Antona Kaspreta o neki v Zagrebu objavljeni šolski knjigi.[54] Za srednje šole s srbohrvaškim učnim jezikom (teh ni bilo veliko) v avstrijski državni polovici (Istra in Dalmacija) pogosto ni bilo na voljo učbenikov avstrijskega porekla. Zato so praviloma uporabljali hrvaške šolske knjige iz Zagreba (v ogrskem delu države!). Toda te – na Hrvaškem dopuščene knjige – niso bile avtomatsko odobrene tudi za šole v avstrijski državni polovici. Pri knjigi, o kateri je govor, je šlo za učbenik zgodovine za nižje gimnazije, ki jo je napisal Ivan Hoić.[55] Kaspretova ocena se je dobesedno držala že citirane uredbe in navodil. Najbolj je kritiziral "avstrijsko-patriotično vsebino" knjige. Ocena je bila negativna. Razlog je bil konec koncev v državno-nacionalnem mitu, ki je konkuriral s habsburško-avstrijskim, saj težišče ni bilo na rimsko-nemškem cesarstvu in Habsburžanih, temveč na Hrvatih in (kvečjemu še) Madžarih ter njihovi naselitvi. Avtor

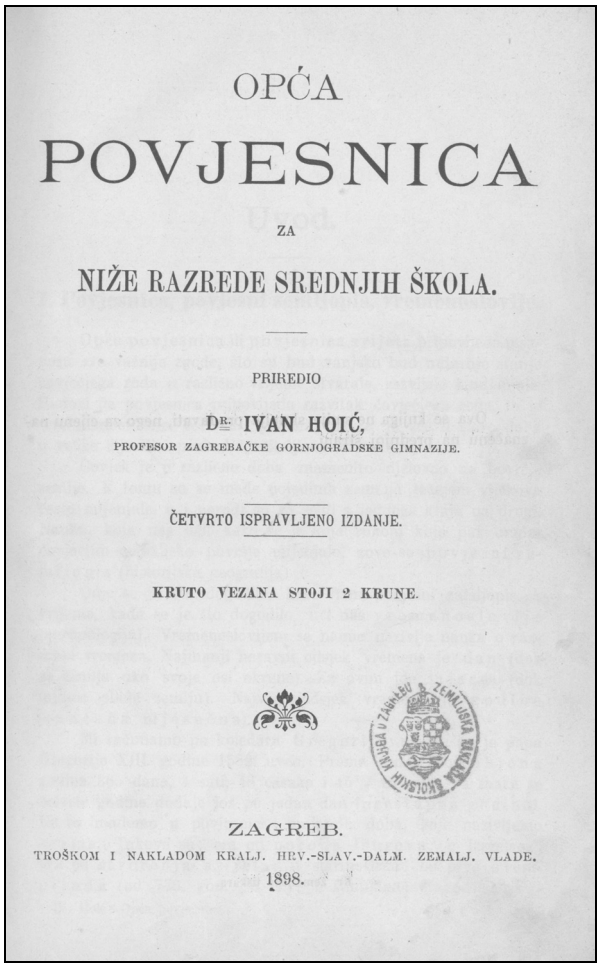
OPĆA
POVJESNICA
ZA
NIŽE RAZREDE SREDNJIH ŠKOLA.

PRIREDIO
DR. IVAN HOIĆ,
PROFESOR ZAGREBAČKE GORNJOGRADSKE GIMNAZIJE.

ČETVRTO ISPRAVLJENO IZDANJE.

KRUTO VEZANA STOJI 2 KRUNE.

ZAGREB.
TROŠKOM I NAKLADOM KRALJ. HRV.-SLAV.-DALM. ZEMALJ. VLADE.
1898.

Ivan Hoić: Opća povjesnica za niže razrede srednjih škola. Zagreb 1898. Troškom i nakladom Kralj. Hrv.-slav.-dalm. zemalj. vlade. (Hrvatski školski muzej, Zagreb, Zbirka učbenikov in priročnikov, inv. št. Mu 6751, sign. UPb 760)

53 ÖStA, AVA, Unterricht, 24 D (Geschichte – Lehrbücher), Fasz. 4852, 4853, 4854. V tem arhivskem sklopu ni ekspertiz o čeških knjigah – očitno so jih 1919 izročili češkim arhivom. Prav tako ne najdemo ocen, ki bi se nanašale na Galicijo: zaradi dejanske avtonomije so upravni organi v Galiciji ministrstvu za bogočastje in pouk le sporočili, katere knjige so bile odobrene s strani avtonomnih organov.

54 Prim. Bruckmüller, Patriotismus und Geschichtsunterricht, str. 524–526.

55 Hoić, Opća povjesnica za niže razrede srednjih škola. Agram 1896 (Verlag der kroatischen Landesregierung). Ocena v : ÖStA, AVA, Unterricht, 24 D, Fasz. 4852, Zl. 5132/1898.

Maturanti gimnazije v Novem mestu, 1884. (SŠM, fototeka)

je zato posvečal več pozornosti Bizancu in Benečanom, Mongolom in Rusom kot rimsko-nemškim cesarjem. Kaspret se je posebej kritično izrazil o zgodnji Veliki Hrvaški, v kateri je zlahka prepoznavno jedro hrvaškega nacionalnega mita (in malo njegovega stvarnega ozadja). Kritiku so se zdele pretirane tudi očitne slovanske simpatije.

Iz povedanega izhaja, da so določene hrvaške interpretacije zgodovine staroavstrijskim centralnim oblastem povzročale preglavice. Toda težav niso imele le na slovanskem področju. Leta 1909 je dr. Gustav Waniek napisal strokovno mnenje o ponovni izdaji (ki jo je oskrbel A. Rebhann) Hannakovega učbenika zgodovine za nižje razrede gimnazije. Aprobacijo je odklonil, med drugim z utemeljitvijo, da nosi ustanovitelj nemškega cesarstva Viljem I. oznako "veliki cesar Viljem I.", kar kritika zelo čudi, saj "iz prikaza dogodkov nikakor ni razvidna njegova veličina". Knjiga razen tega knjiga ne odgovarja novemu učnemu načrtu in je zato ni mogoče odobriti.[56]

Poskus povzetka

V osnovnih šolah cislajtanske državne polovice habsburške monarhije so otrokom posredovali zgodovinske podobe in pripovedi ("mite" v ožjem pomenu besede) z namenom, da bi pri učencih ustvarili in učvrstili istovetnost z lastno kronovino, s celotno monarhijo (ali kraljestvom kot v čeških knjigah) in z dinastijo, pa tudi z lastnim (jezikovnim) narodom in s tistim "plemenom", čigar jezik je bil učni jezik na določeni šoli.

Pri pouku zgodovine na gimnazijah pa je stala izrazito v ospredju zgodovina habsburške monarhije in na monarhijo vezani patrotizem. Obravnavala naj bi se tudi vsakokratna kronovina, toda o krepitvi (jezikovno) nacionalne zavesti ni bilo govora. Avtorji ekspertiz zgodovinskih učbenikov so se tej točki posebej natančno posvetili.

Stara Avstrija je bila razmeroma velikodušna glede učenja narodno jezikovnih mitov v osnovni šoli. Vendar so morali ti miti (stari Slovani, Libuša itd.) nastopati v zvezi z habsburškim mitom. In pri jezikovnih skupinah, ki so imele svoje "narodno" središče zunaj monarhije, niso želeli posredovali tistih nacionalnih mitov, ki bi narod opredeljevali kot državni narod.

Višjim šolam so posvetili več pozornosti, saj so bili mnenja, da naj bi bodoče elite imele neko skupno vsedržavno zavest, ki so jo hoteli ustvariti s pomočjo podob iz zgodovine. Iz nastanka habsburške monarhije so hoteli izpeljevati nujnost njenega obstoja in trajnosti – ne glede na čas. Če pa so te podobe začele konkurirati z drugimi (npr. z ogrsko-hrvaškimi miti zagrebškega porekla!), pa je

56 ÖStA, AVA Unterricht, 24 D, Fasz. 4853, 1909.

oblast posegla vmes. Knjige s tako vsebino so dopustili kvečjemu začasno ali pa sploh ne.

O učinku teh prizadevanj s strani izobraževalne politike na kolektivno zavest prebivalstva ni mogoče veliko povedati na temelju tukaj uporabljenih virov. Ker pa so bili mlajši in bolj radikalni predstavniki jezikovno-nacionalističnih usmeritev pogosto gimnazijci in študenti, lahko domnevamo, da ta prizadevanja oblasti niso bila vedno uspešna.

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

ÖStA, AVA – Österreichisches Staatsarchiv, Allgemeines Verwaltungsarchiv
Unterricht.

TISKANI VIRI

Berila za ljudske šole:
Berilo za tretji razred. Na Dunaju, 1879.
Končnik, Peter: *Četrto berilo za občne ljudske in nadaljevalne šole*. Na Dunaju, 1893.
Schreiner, Henrik, Fr. Hubad: *Čitanka za obče ljudske šole*. III. del (za 4. in 5. razred). Wien, 1904.
Schreiner, Henrik: *Čitanka za obče ljudske šole*. IV. del. Na Dunaju, 1909.
Tretje berilo za občne ljudske šole. Pregledana izdaja. Na Dunaju, 1895 (ponatis 1896).
Ullrich, Georg, J. Vogl, Franz Branky: *Lesebuch für österreichische allgemeine Volksschulen* (Ausgabe in acht Theilen), 1. Theil (Fibel). Wien, 1888 (ponatis 1887).
Ullrich, Georg, J. Vogl, Franz Branky: *Lesebuch für österreichische allgemeine Volksschulen* (Ausgabe in acht Theilen), 3. Theil. Wien, 1888 (ponatis 1887).
Ullrich, Georg, W. Ernst, Franz Branky: *Lesebuch für österreichische allgemeine Volksschulen* (Ausgabe in acht Theilen), 2. Theil. Wien, 1888 (ponatis 1887).
Ullrich, Georg, W. Ernst, Franz Branky: *Lesebuch für österreichische allgemeine Volksschulen* (Ausgabe in acht Theilen), 4. Theil. Wien, 1888 (ponatis 1887).
Ullrich, Georg, W. Ernst, Franz Branky: *Lesebuch für österreichische allgemeine Volksschulen* (Ausgabe in acht Theilen), 5. Theil. Wien, 1888 (ponatis 1887).
Ullrich, Georg, W. Ernst, Franz Branky: *Lesebuch für österreichische allgemeine Volksschulen* (Ausgabe in acht Theilen), 7. Theil. Wien, 1888 (ponatis 1887).
Ullrich, Georg, W. Ernst, Franz Branky: *Lesebuch für österreichische allgemeine Volksschulen* (Ausgabe in acht Theilen), 8. Theil. Wien, 1888 (ponatis 1887).

Učbeniki za gimnazije:
Gindely, Anton: *Lehrbuch der allgemeinen Geschichte für die unteren Classen der Mittelschulen*, Erster Theil: Das Alterthum. Prag[7] 1881,[9] 1887.
Gindely, Anton: *Lehrbuch der allgemeinen Geschichte für Ober-Gymnasien,* 1. Bd. Das Alterthum. Prag, 1861; 5. naklada Praga 1879.
Gindely, Anton: *Lehrbuch der allgemeinen Geschichte für Realschulen*, Bd. 2. Prag, 1865.
Gindely, Anton: *Lehrbuch der allgeminen Geschichte für die oberen Classen der Real- und Handelsschulen*, 1. Bd. Alterthum. Prag, 1870.
Gindely, Anton: *Manuale di Storia Universale per le Classi Inferiori delle Scuole Secondarie*, Parte Prima, L Antichita. Vienna – Praga, 1889.
Gindely, Anton: *Manuale di Storia Universale*. Torino, 1888, Trieste 1888.
Gindelys Lehrbuch der allgemeinen Geschichte für die oberen Classen der Gymnasien, III. Bd. Wien – Prag[9] 1896,[10] 1900.
Gindelys Lehrbuch der allgemeinen Geschichte für die oberen Classen der Gymnasien, Real- und Handelsschulen, II. Bd., Das Mittelalter. Prag,[6] 1879.
Hoić, Ivan: *Opća povjesnica za niže razrede srednjih škola*. Agram, 1896.

LITERATURA

Anderson, Benedict: *Imagined Communities. Reflections on the Origins and Spread of Nationalism*. London, 1983 (nemški prevod Frankfurt/Main, 1996).
Boyd, Carolyn P.: *Historia Patria. Politics, History, and National Identity in Spain, 1875 – 1975*. Princeton NJ, 1997.
Bruckmüller, Ernst: *Nation Österreich. Kulturelles Bewußtsein und gesellschaftlich-politische Prozesse*. Wien-Köln-Graz, 2. Aufl., 1996.
Bruckmüller, Ernst: *Josef Ressel, A Common Central European "Lieu de Mémoire"?*. Wien, 2007.
Bruckmüller, Ernst: Österreich – "An Ehren und an Siegen reich." Monika Flacke, Hg.: *Mythen der Nationen. Ein europäisches Panorama*. Katalog. Berlin 1998, 269 – 294.
Bruckmüller, Ernst: Patriotic and National Myths. National Consciousness and Elementary School Education in Imperial Austria. Laurence Cole, Daniel L. Unowsky (Hg.): *The Limits of Loyalty*. New York–Oxford, 2007, str. 11–35.
Bruckmüller, Ernst: Patriotismus und Geschichtsunterricht. Lehrpläne und Lehrbücher als Instrumente eines übernationalen Gesamtstaatsbewußtseins in den Gymnasien der späten Habsburgermonarchie. Vincenc Rajšp – Ernst Bruckmüller (Hg.): *Vilfanov zbornik. Pravo* –

zgodovina – narod. Recht – Geschichte – Nation. In memoriam Sergij Vilfan. Ljubljana, 1999, str. 511–530.

Bruckmüller, Ernst: Zur Entstehung der kulturellen Differenz. Fragmentarische Überlegungen zum Verhältnis von Nationalbewußtsein und Grundschulbildung im alten Österreich. Siegfried Behr i.dr. (Hg.): *FOCUS AUSTRIA. Vom Vielvölkerreich zum EU-Staat. Festschrift für Alfred Ableitinger*. Graz, 2003.

Burger, Hannelore: *Sprachenrecht und Sprachengerechtigkeit im österreichischen Unterrichtswesen 1867–1918* (= Studien zur Geschichte der österreichisch-ungarischen Monarchie XXVI), Wien, 1995.

Cole, Laurence: Vom Glanz der Montur. Zum dynastischen Kult der Habsburger und seiner Vermittlung durch militärische Vorbilder im 19. Jahrhundert. *Österreichische Zeitschrift für Geschichtswissenschaften* 7, 1996, str. 577–590.

Engelbrecht, Helmut: *Geschichte des österreichischen Bildungswesens*. Erziehung und Unterricht auf dem Boden Österreichs I–VI. Bd., Wien, 1982–1995.

François, Etienne in Schulze, Hagen: Das emotionale Fundament der Nationen. Flacke, Monika (Hg.): *Mythen der Nationen. Ein europäisches Panorama*. Begleitband zur Ausstellung 1998 im Deutschen Historischen Museum Berlin, 2. Aufl. Berlin 2000, str. 17–32.

Frommelt, Klaus: *Die Sprachenfrage im österreichischen Unterrichtswesen 1848–1859*. Graz – Köln, 1963.

Hamann, Brigitte: Anton Gindely – ein altösterreichisches Schicksal. Erhard Busek / Gerald Stourzh (Hgg.): *Nationale Vielfalt und gemeinsames Erbe in Mitteleuropa.* Wien – Muenchen, 1990, str. 27–38.

Heer, Friedrich: *Der Kampf um die österreichische Identität*. Wien-Köln-Graz, 1981.

Helfert, Joseph Alexander Frh.v.: *Über Nationalgeschichte und den gegenwärtigen Stand ihrer Pflege in Österreich*. Prag, 1853.

Hormayr, Joseph Freiherr von: Österreichischer Plutarch, oder Leben und Bildnisse aller Regenten und der berühmtesten Feldherren, Staatsmänner, Gelehrten und Künstler. Zuerst herausgegeben 1807–1814, dermalen im Buchhandel ganz vergriffen und des interessanten Inhalts wegen wörtlich nach dem Original wieder abgedruckt. *Austria: Österreichischer Universal-Kalender*, 2 Bde., 1854–57.

Jelavich, Charles: *South Slav nationalisms. Textbooks of Yugoslav Union before 1914*. Columbus, Ohio, 1990.

Klimó, Árpád von: *Nation, Konfession, Geschichte. Zur nationalen Geschichtskultur Ungarns im europäischen Kontext*. München – Wien, 2003.

Koller, Helga: *Die Haltung des Frh. Josef Alexander von Helfert zu den Hauptproblemen der Monarchie*, phil. Diss. (rokopis). Wien, 1962.

Kraus, Oskar: *MEYPIAΣ. Humoristisches Epos aus dem Gymnasialleben*. Leipzig, 1892.

Lhotsky, Alphons: Geschichte des Instituts für österreichische Geschichtsforschung, 1854–1954. *Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichte*, Erg. Bd. 17, Graz-Köln, 1954.

Mihelič, Darja: In memoriam Olga Janša-Zorn (5. 7. 1938 – 28. 1. 2008). *Zgodovinski časopis* 62, 2008, str. 229–233.

Pisecky, Franz: *Joseph Alexander Frh. v. Helfert als Politiker und Historiker*, phil. Diss (rokopis). Wien, 1949.

Prost, Antoine: *Éducation, Société et politiques. Une Histoire de l'enseignement en France de 1945 à nos jours*. Paris, 1992.

Puttkamer, Joachim von: *Schulallltag und nationale Integration in Ungarn. Slowaken, Rumänen und Siebenbürger Sachsen in der Auseinandersetzung mit der ungarischen Staatsidee 1867–1914*: München – Wien, 2003.

Unowsky, Daniel: Creating Patriotism. Imperial Celebrations and the Cult of Franz Joseph. *Österreichische Zeitschrift für Geschichtswissenschaften* 9, 1998, Heft 2, str. 280–293.

Urbanitsch, Peter: Pluralist Myth and National Realities: The Dynastic Myth of the Habsburg Monarchy – a Futile Exercise in the Creation of Identity. *Austrian History Yearbook*, 35, 2004, str. 101–114.

Vilfan, Sergij: Območja okrožij in Lavantinske škofije v Slomškovem času. *130 let visokega šolstva. Zbornik simpozija (Maribor – Celje 1991)*, str. 44–54.

Weber, Eugen: *Peasants into Frenchmen. The modernization of Rural France 1870–1914*. London, 1979.

Zweig, Stefan: *Die Welt von Gestern, Erinnerungen eines Europäers*. Frankfurt/Main, 1970.

ZUSAMMENFASSUNG

Habsburgische und sprachnationale Identität. Überlegungen zum Verhältnis von Nationalbewusstsein und Grundschulbildung in der Habsburger Monarchie

Geschichte als institutionalisierte Erinnerung spielte stets eine wichtige Rolle bei der Formung kollektiver Identität. In der Konfrontation mit dem napoleonischen Frankreich mobilisierte auch das Kaisertum Österreich Schichten der historischen Erinnerung zur Erzeugung einer kollektiven Identität, wie man an Hormayrs "Österreichischem Plutarch" sehen kann. Nach der Revolution von 1848 reflektierte Josef Alexander Frh. v. Helfert die Rolle der Nationalgeschichte für ein gemeinsames patriotisches Bewusstsein der Völker Österreichs und forderte eine historische Nationalerziehung. Untersucht man die schulische Realität im – allerdings auch wieder fragwürdigen – Spiegel der Lesebücher, ist in den folgenden sieben Jahrzehnten eine gewisse Konkurrenz zwischen verschiedenen Ebenen der Bewusstseinsbildung zu beobachten. Alle fanden ihren Platz im Schulsystem. Das traditionelle Landesbewusstsein sollte ebenso gepflegt werden wie das Gedenken an bedeutende Herrscherpersönlichkeiten aus den Familien der Babenberger oder der Habsburger, auch Kaiser Karl IV. konnte da seinen Platz finden. Der Gesamtstaatspatriotismus konzentrierte sich, das ist nicht neu, völlig auf das Herrscherhaus und seine Repräsentanten. Überraschend deutlich ist vor allem im Bereich der Grundschulbildung, bei den Volksschulen, die jeweilige sprachnationale Identität angesprochen. Wie zahlreiche Beispiele aus tschechischen und slowenischen Volksschul-Lesebüchern zeigen, lernten die Kinder dieser Völker nicht nur, sich als habsburgische Patrioten, sondern auch als Slowenen oder Tschechen zu sehen und zu fühlen. Diese Tendenz verstärkt sich noch am Beginn des 20. Jahrhunderts, wobei im Falle der slowenischen Lesebücher jetzt auch ein stärkeres Verbundenheitsgefühl mit den Kroaten und anderen Südslawen gepflegt wird. In tschechischen Schulbüchern erfahren die slawischen Völker der Monarchie erhöhte Aufmerksamkeit. Fundierende nationale Mythen (die friedliebenden Slawen und ihre kriegerischen Nachbarn usw.) werden massiv vermittelt, auch solche neuerer Art, so taucht in slowenischen Lesebüchern bereits der bis heute so enorm wirksame Slomšek-Mythos auf.

Anders als in den Volksschulen, wo eine mehrdimensionale Identitätserziehung möglich erschien, achteten die österreichischen Unterrichtsbehörden in den Mittelschulen (Gymnasien) vor allem streng darauf, dass die dort verwendeten (Geschichts-) Bücher auch das in den diesbezüglichen Gesetzen und Verordnungen angepeilte Maß an österreichischem (Gesamtstaats-)Patriotismus vermittelten. Die Begutachtung dieser Bücher hatte darauf Rücksicht zu nehmen.